

UOT 81'373**TÜRK DİLİNDƏN AZƏRBAYCAN DİLİNƏ KEÇMİŞ SÖZLƏR****T.R.İSMAYILOVA***Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
tahmina-ismayilova@mail.ru*

Məqalədə Azərbaycan dilindəki türk dili leksikasının əhatə dairəsi və leksik vahidlərin strukturu, bu dillər arasında gedən leksik integrasiyanın əsas istiqamətləri, müasir türk dilindən Azərbaycan dilinə keçən leksik vahidlərin mənimsənilmə səviyyəsi və yolları, bu sözlərin leksik – semantik qrupları və s. məsələlər nəzərdən keçirilir. Türk dilindən alınan sözlərlə dilimizdəki ərəb və fars sözləri türk sözləri ilə əvəzlənir, yəni dildə özləşmə prosesi daha da intensivləşir. Müasir türk dilindən Azərbaycan dilinə keçən sözlər, demək olar ki, yalnız publisistik üslub vasitəsilə işləklilik qazanır. Bu məsələdə mətbuatın və telekommunikasiyanın rolu aparıcıdır. Türk dilindən alınan leksik vahidlərin əksəriyyəti müasir Azərbaycan dilində paralel işlənir. Yəni onların qəbul edilən dil tərəfindən həzm olunma prosesi hələ də davam etməkdədir.

Açar sözlər: Azərbaycan ədəbi dili, türk dili, alınma sözlər, qəzet dili, elektron mətbuat

XX əsrin sonları və XXI əsrin ilk onilliyindən etibarən dünyada yeni siyasi, iqtisadi, mədəni və demoqrafik proseslər gerçəkləşməyə başlamışdır. Bu dəyişikliklərə misal olaraq, Sovetlər Birliyinin dağılmasını, Avrasiya coğrafiyasında yeni müstəqil dövlətlərin, muxtar respublikaların, federasiyaların yaranmasını, Avropa İttifaqının nüfuzunun artmasını, Çinin dünyanın aparıcı ölkələrindən birinə çevrilməsini, Yaxın Şərqdə gedən qanlı müharibələri və s. kimi siyasi aləmdə müsbət və mənfi yöndə cərəyan edən mühüm prosesləri misal göstərmək olar. Qlobal dünyada baş verən bu proseslərin dilə də böyük təsiri olmuşdur. Bir çox dillər rəsmi dövlət dili statusu almış, ortaq ünsiyyət vasitəsi olan dillərin, xüsusilə də ingilis, fransız, alman, çin, ispan, türk, ərəb dillərinin və latın əlifbasının işlənilmə miqyası, sahələri genişlənməmişdir.

Hal - hazırda danışılan bir çox dillər, sadəcə olaraq, kütləvi informasiya və təlim – tərbiyə vasitəsi olaraq, yaxud da diplomatik əlaqələrə xidmət məqsədilə işlədilmir. Bu dillərin funksionallığının genişlənməsi həm də daşıyıcılarının dünyanın iqtisadi olaraq inkişaf etmiş və etməkdə olan üçüncü dünya ölkələrinə yayılması ilə də özünü göstərir. Bunun nəticəsində bir – birinə çox yaxın qohum olan türk və Azərbaycan dilləri arasındakı əlaqələr də yeni bir ədəbi və danışiq dili kontekstində inkişaf etməyə başlamışdır. Belə bir

konseptual kontekstdə 1950-ci illərdən başlayaraq, Azərbaycan dilində dilimizin öz daxili imkanları hesabına yaranan yeni söz və ifadələr, xüsusilə də leksik və morfoloji alınmaların dilə sürətli axını, dildə yeni sözlərin (neologizmlərin) işlənilməsi prosesi getdikcə sürətlənmişdir. Müstəqillik illərindən əvvəl və sonra işlənilməyə başlayan həmin yeni sözlər artıq dilimizdə kifayət qədər vətəndaşlıq hüququ qazanmış və dilin aktiv lüğət fondunda istifadə olunan leksemlərdir. Həmin sözlərə misal olaraq *“hadisə” yerinə “olay”, tədqiqat yerinə “araşdırma”, “iclas” əvəzinə “toplantı”, “vəziyyət” əvəzinə “durum”, “mənbə” və ya “məxəz” əvəzinə “qaynaq”, “kədərlənmək” əvəzinə “üzülmək”, “həsrət çəkmək” əvəzinə “özləmək”, “nəşr etdirmək, çap etdirmək” yerinə “yayınlamaq, yayımlamaq”, “əhəmiyyət” yerinə “önəm”, “əhəmiyyətli” yerinə “önəmli”, “izah və şərh” yerinə “açıqlama”, “inkışaf, tərəqqi” əvəzinə “gəlişmə” və s.-ni göstərmək olar.*

Elm və texnikanın, daha doğrusu, günümüzün zəruri tələbatına çevrilmiş olan İnformasiya Kommunikasiya Texnologiyalarının (İKT) sürətli inkişafı həm də yeni anlayışların yaranmasına, millətlərarası yeni iqtisadi, siyasi, mədəni sahələrdə əlaqələrin genişlənməsi nəticəsində Türk və Avropa dillərindən onlarla yeni sözün bu gün dilimizdə işlənilməsinə səbəb olmuşdur. Məsələn, *adaptor, ambulans, android (telefon), bankomat, brend, brifinq, cakuzi, devalvasiya, çipsi, çarter, disket, dijital (rəqəmsal), dönər, eksimer – lazer, evakuator, facebook, fast food (ayaqüstü, tələsik yemək), fayl, fitnes, flash card, implant, holdinq, fürsət, instaqram, innovasiya, ipoteka, interfeys, izqara, karaoke, kartinq, kasting, klipmeyker, kombi, kotec, kriket, google, kurikulum, qolf, qril, lahmacun, qlamur (gözcamaşdıran, cəlbedici, ovsunlayıcı), laminat, lambir, like etmək (bəyənmək, bəyəndim), pitsa, modem, meqapolis, lizing, multikulturalizm, mutaki (xəmərdən hazırlanmış xörək), multimedia, nanotexnologiya, naviqator, noutbuk, online, pleysteyşn, oliqarx, portativ (yığcam, yüngül, əldə daşınıla bilən), planşet, prodüsser, printer, pos-terminal, provayder, radar, sendviç, selfi, sayt, skayp, skayner, sensor, şarm, spa salon (şəfəli şüalarla edilən qulluq), stilist, smartfon, şaurma, tantuni, toster, tablet, trend, twitter, transplantasiya, tyutor, WhatsApp (Azərb. Votsap), Unfollow, You Tube (Azərb. Yutub), Wikipedia, WİFİ (Azərb. Vayfay), kompüter, monitor, monitoring, mobil telefon, sponsor, prezentasiya (Azərb. təqdimat), media, sammit (Azərb. zirvə), deportasiya (köçürmə), konstruktiv, tender, aura, mentalitet, aksion, konsern, legitim, nostalji, konsensus, terminal, konsolidasiya və s.* Sadalanan bu sözlər də təsdiq edir ki, müstəqillik illərində istər yazılı, istərsə də elektron mətbuatın dilində ərəb, fars və rus mənşəli sözlərin yerinə Türkiyə türkcəsindən və Avropa dillərindən yeni söz və ifadələrin alınması daha çox diqqəti çəkməkdədir. Bu alınmalar Türk və Azərbaycan dillərində yeni yaranan eyni sosiolinqvistik və kulturoloji irəliləyişlərə bağlı olaraq meydana çıxmaqdadır. Qeyd etmək yerinə düşər ki, sözügedən leksik vahidlər Azərbaycan dilində getdikcə daha çox vətəndaşlıq hüququ qazanmaqdadır. Bəzi sinonim xarakterli sözlər çağdaş Türkiyə və Azərbaycan türkcələrində paralel olaraq

işlənilməkdədir. Yuxarıda sadalanan sözlərin çağdaş Azərbaycan türkcəsində işlənilməsi bütövlükdə millətlərarası yeni iqtisadi, siyasi və mədəni – kütləvi əlaqələrin göstəricisidir. Günümüzdə Türkiyə türkcəsindən dilimizə keçmiş bir çox leksik vahidlər vardır ki, əslində bu sözlərin qarşılığı dilimizdə mövcuddur və yeni anlayışın, leksik qəlibin, ifadələrin dildə işlənməsinə lüzum yoxdur. Məsələn, *gündəlik əvəzinə gündəm, rayon yerinə bölgə, məlumat – bilgi, müəssisə - qurum, yazıçı – yazar, ittifaq – birlik, müsbət – olumlu, həyat – yaşam, əlaqə - bağlantı, azadlıq – özgürlük, mədəni – kültürel, sistem – düzən, fikirləşmək – düşünmək, yoldaş – arkadaş, şərait – ortam, şəhadətnamə - sertifikat, konsept – məfhum, qavram – qavrayış, iştirak etmək – qatılmaq, maraq – ilgi, ifadə - deyim, maraqlanmaq – ilgilənmək, maraqlı – ilginç, aydın – ziyalı, məna – anlam, araşdırmaq – incələmək, dövr – dönəm, köməkçi – yardımçı, məqsəd – hədəf, baxmaq – seyr etmək, adam – kişi, həyat – yaşam, anlam – məna, müxtəlif – çeşidli, əvvəl – öncə, kütlə - toplum, azadlıq – özgürlük, istirahət günü – həftəsonu, yer tutmaq – yer almaq, birbaşa veriliş əvəzinə - canlı yayım, kömək etmək – yardım etmək, cib telefonu – mobil telefon və s.*

Maraqlıdır ki, Azərbaycan dilinin ümumişlək leksikasında əvvəllər də mövcud olmuş müxtəlif leksik vahidlər vardır ki, bu gün bu söz və ifadələr fərqli mənələrdə ədəbi dilimizdə işlənilməkdədir. Həmin söz və ifadələrə aşağıdakıları misal göstərmək olar: *örnek – nümunə, bölgə - rayon, qavram – anlayış, qatılmaq – iştirak etmək, aydın – ziyalı, öndər – başçı, dəstək – kömək və s.*

Azərbaycan dilinin lüğət tərkibində mövcud olan və gündəlik ünsiyyətə xidmət edən Türk mənşəli alınmaları iki qrupa bölmək olar: *1. Türk mənşəli alınmalar. 2. Türk dili vasitəsilə alınan və bu dilin qayda – qanunlarına uyğun olaraq dilimizdə işlənən leksik alınmalar.*

Son illərdə Türkiyə türkcəsindən Azərbaycan dilinə keçən müxtəlif leksik vahidlərlə yanaşı, sintaktik birləşmələrdən də bəhs etməyi lazım bilirik. Məsələn, *canlı yayım, internet mediası, mobil telefon, yer almaq, yardım etmək* və s.

Oğuz qrupu türk dilləri içərisində Azərbaycan dili və Türkiyə türkcəsinin bir-birinə daha yaxın olmasının göstəricisi olaraq, şəkil və məzmunca eyni, oxşar, yaxud da bir-birindən fərqlənən söz və ifadələrin hər iki dilə məxsusluğu həm bu dillərin yaxın qohumluğunu göstərir, həm də bu dilləri bir-birindən ayırır. Maraqlıdır ki, “türk dilində işlək olan sözlərin bir hissəsi Azərbaycan dilində özlərini məhəlli, dialektoloji və ya köhnəlmiş sözlər kimi göstərir. Bu o deməkdir ki, həmin sözlər türk dilində olduğu kimi, vaxtilə Azərbaycan dilində də işlək olmuş, lakin sonralar yeni sözlərlə əvəz edildiyindən izlərini dialektlərdə, məhəlli sözlərdə saxlamış, yaxud arxaikləşmə baş vermişdir. Azərbaycan dili dialektlərində *mor (bənövşəyi), zəvzək (boşboğaz), simsar (qohum), qondara (ayaqqabı), cəviz, cöyüz, cöüz (qoz), tutqal (yapışqan), əbə (mama, mamaça)* və s. sözləri buna misal göstərmək olar.

Köhnəlmiş sözlərdən *bacaq (ayaq), cam (şüşə), dış (bayır, xaric), bıç-*

maq (bezmək), vəzn (çəki), bəhriyə (donanma), suçlu (təqsirkar), bənək (xal), köy (kənd) və s. misal ola bilər. Türk dilinə aid söz və ifadələrin elələri də var ki, onlar Azərbaycan dilində müstəqil şəkildə işlənmiş, mürəkkəb sözlərin, frazeoloji birləşmələrin tərkib hissəsi kimi müşahidə olunur. Məsələn, *qohum - əqrəbə, yandırır - yaxmaq, toy - düyün, qarma - qarışıq, pul - para, çoban - çoluc* və s. Göründüyü kimi, burada fərqləndirilən sözlər türk dilində *akraba (qohum), yakmak (yandırmaq), dügün (toy), karma (qarışıq), para (pul), çoluk (oğul-uşaq)* şəklində işlənən sözlərlə həm şəkil, həm də mənaca səsleşməkdədir. Eləcə də *el sallamak, gözlerini kısımaq* kimi türk frazeoloji birləşmələrini təşkil edən sözlər (*el, sallamak, gözlerini, kısımaq*) Azərbaycan dilində olsa da, onlar bu şəkildə birləşmə yaratmır” (15, 103-104).

Azərbaycan dilində işlənən bir çox feillər müasir Türkiyə türkcəsində azacıq fərqli fonetik dəyişikliklərlə işləndiyinin şahidi olmaq mümkündür. Məsələn, *acımaq - acımak, açmaq - açmak, asmaq - asmak, bayılmaq - bayılmak, bilmək - bilmek, biçmək - biçmek, cızmaq - çizmek, burmaq - burmak, çağırmaq - çağırmaq, bölmək - bölmek, deşmək- delmək, çökmək - çökmek, daşmaq - taşmaq, doğurmaq - doğurmak, doymaq - doymak, dadmaq - tatmaq, çımçımaq - çemkirmek, çəkmək - çekmek, çarpmaq - çarpmak* və s.

Biz də bu fikirlə razıyıq ki, “Türk dilində işlək, lakin Azərbaycan dilində köhnəlmiş olan sözlərə də yeni həyat verilməsi günün lazımlı məsələsi ola bilər. Necə ki, son zamanlar buna təşəbbüs edilərək qasid, gizir, çavuş kimi köhnəlmiş sözlər dilimizdə fəal işlənməyə başlamışdır. Fikrimizcə, *raport, batalyon, delfin* və s. kimi alınma sözlərin vaxtilə sıxışdırıb Azərbaycan dilindən çıxardıqları *təkmil, tabor, yunusbalığı* (bunlar türk dilində işlək sözlərdir) kimi sözlərin, necə deyərlər, pozulmuş hüquqları özlərinə qaytarılmalıdır. Dildə hər zaman təmizlənmə, saflaşma, zənginləşmə qanunauyğunluğunu nəzərə alsaq, türk dilindəki *raport, problem, matematik, petrol, spor* kimi sözlərin Azərbaycan dilində işlək olan müvafiq arayış, məsələ (riyazi termin mənasında), riyaziyyat, neft, idman sözləri ilə əvəz olunmasını dilə Avropa mənşəli sözlərdən daha anlaşılıqlı, daha yatımlı, doğma kəlmələrin gəlməsi kimi qiymətləndirmək olar” (15, 104).

Türk və Avropa dillərindən sözlərin müəyyən tarixi kökləri vardır. Hələ XIX əsrdən başlayaraq, dilimizə rus dili vasitəsilə keçən Avropa mənşəli terminlər işlənməkdə idi. Əsasən, beynəlmiləl səciyyə daşıyan bir çox terminlər ayrı-ayrı ölkələr və dillər arasında müəyyən sahələrdə əlaqələrin yaranmasının nəticəsi idi.

Müstəqillik illərində dilin müxtəlif sahələrinə aid söz və terminlər, əsasən, aşağıdakı istiqamətlərdə yaranmağa başlanmışdır:

- *Azərbaycan dilinin daxili imkanları əsasında yaranan söz və terminlər;*
- *Avropa dillərindən alınanlar;*
- *Türk dillərindən alınan leksik vahidlər.*

Dilin daxili imkanları hesabına söz yaradıcılığı yeni olmayıb, hələ

“Əkinçi” qəzetinin nəşr olunduğu zamanlardan mövcud olmuşdur: “Klassiklərimizin əsərlərində, yazılı abidələrdə, “Əkinçi” qəzetindən başlamış bütün sonrakı mətbuatda da terminologiya məsələlərinə ərəb, fars, Avropa mənşəli bəzi terminlərin qarşılığının tapılmasına xüsusi əhəmiyyət verilmişdir. Ziyalılarımız müxtəlif elm sahələrinə aid alınma terminlərlə yanaşı, Azərbaycan dilinin daxili imkanları hesabına termin yaradılmasını həmişə ön plana çəkmişlər” (13, 20-27).

XX əsrin ortalarından etibarən dilimizdə müşahidə olunan özləşmə meyli də dilə təsirsiz ötürülməmişdir. Bu meylin nəticəsi olaraq, müəyyən miqdarda alınma sözlər milli sözlərlə əvəz olunmuşdur, lakin bu əvəzlənməni bütün alınma sözlərə tətbiq etmək mümkün olmamışdır.

Orta məktəb dərslərlərində “özləşmə” prosesinin mahiyyəti şagirdlərə aşağıdakı şəkildə izah olunur: “Özləşmə dedikdə, hər cür yeni söz yaradıcılığı başa düşülmür. Bu elə bir prosesdir ki, daha çox mövcud qeyri-türk mənşəli sözlərin işlədilməsi əleyhinə yönəlir və məhz həmin sözlər üçün qarşılıq tapmaq cəhdindən ibarət olur.

Özləşmə üç yolla gedir:

- *Hər hansı söz ustasının qədim mənbələrdən, xalq dilindən söz götürməsi, yaxud mövcud oxşarlıq əsasında söz yaratması yolu ilə;*
- *Cəmiyyətin özündə müəyyən hadisə ilə bağlı “söz partlayışı” yolu ilə;*
- *Türk dillərinin təsiri ilə” (6, 123).*

Alınma sözlərin türk mənşəli sözlərlə əvəz olunması prosesi əvvəllər də mövcud olmuş və bunun nəticəsi olaraq dildə onun daxili imkanları hesabına bir sıra yeni sözlər yaranmışdır. Məsələn, *ildönümü (yubiley), görüntü (mənzərə), çağdaş (müasir), söykökü (nəsil), soyad (fəmilə), toplum (cəmiyyət, kollektiv), bildiriş (əlan) və s.*

Özləşmə prosesinin nəticəsində ədəbi dilimizdə qədim Azərbaycan sözləri də fəallaşdırılmışdır. Bu proses dilin ən işlək sferası olan mətbuat vasitəsilə həyata keçirilir. Belə ki, “leksik fondun zənginləşməsində belə bir cəhət diqqəti cəlb edir: söz yazılı abidələrdən hazır şəkildə götürülür, sözün özü ilə bərabər onun törəmələri də dilə gətirilir. Başqa sözlə, qədim milli mənşəli leksik vahidlərdən söz yaradıcılığı bazası kimi istifadə edilir” (7, 9). Onu da qeyd edək ki, ədəbi dilimizdə qədim Azərbaycan sözlərinin fəallaşması XX əsrin 90-cı illərindən müşahidə olunur. Ədəbi dilimizdə dirilən arxaizmlər təxminən, aşağıdakılardır: *çavuş, dış, dışarı (xaric), iraq (uzaq), nəsnə (şey), qut, qutlu (uğur, uğurlu), çavuş, suç (günah), sülən, şenlik (yığıncıq, məclis, busat), ün (səs), ulu (böyük), ulus (el, oba, xalq), ulusoy (böyük nəsil), ulaşmaq (çatmaq), yağ (düşmən), yarlıq (etiket), yapmaq (tikmək), savaş (dava) və s.*

Doğrudur, bu sözlərin bir qrupu ədəbi dilimizdə işləkliyi tam bərpa edə bilsə də, bəziləri sonralar vətəndaşlıq hüququ qazana bilmədi. Məsələn, *çavuş, iraq (uzaq), nəsnə (şey), savaş (dava), suç (günah), ün (səs), ulu (böyük), ulus (xalq), yağ (düşmən), yarlıq (etiket), yapmaq (tikmək)* kimi arxaizmlər özləşmə

prosesinin ilk mərhələsindən indiyə qədər işlənsə də, yerdə qalanları yalnız mətbuat səhifələrində birinci və axıncı dəfə görüldü. Belə sözləri 90-cı illərdə ən çox “Azadlıq” qəzeti işlətmişdir” (12, 149).

Müstəqillik illərində qonşu türk dövlətləri, xüsusən də Türkiyə türkcəsi ilə bir çox sahələrdə qarşılıqlı əlaqələr dilimizdən bir çox sözlərin sıxışdırılıb çıxarılması və sözügedən dildən müəyyən miqdar leksik vahidlərin, daha dəqiq desək, dildə işlənməsinə ehtiyac olmayan məcburi alınmaların dilə gəlməsinə səbəb olmuşdur. Məsələn, “*konstitusiya*” sözünün dilimizdə mövcud olduğu təqdirdə “*anayasa*” ləksimini işlətməyə gərək varmı? O cümlədən, *toplum – cəmiyyət, köşə yazıları, aydın – ziyalı, öncələr – əvvəllər, gündəmə gətirmək – günün müzakirə mövzusu etmək, məşhurlaşdırmaq, aktuallaşdırmaq, öyrənci – tələbə, bilgi – məlumat, soru – sual, işdə - bu, həmin, seyr etmək – tamaşa etmək və s.* kimi söz və ifadələrin sayını istənilən qədər artırmaq olar. Bu sözlərin içərisində Azərbaycan və türk dilləri üçün ortaqlıq olan, lakin uzun müddət Sovet İmperiyasının əsarəti altında yaşamağımızın nəticəsi olaraq, dilimizdə işlənməsinə imkan verilməyən uğurlu leksik vahidlər də vardır. *Translyasiya – canlı yayım, vəziyyət – durum, ərazi – bölgə, kommunikasiya – rabitə, atmosfer – mühit, jurnal – toplusu, dərgi, kontrabanda – qaçaqmalçılıq, kворum – yetərsay* sözlərini dilə gəlmiş uğurlu sözlər hesab edirik. Vaxtilə Nazim Hikmət deyirdi ki, “sizin “bildirişiniz” bizim canımızı ərəblərin “elan”ından qurtardı. Başqa türk dillərindən belə sözlər gətirilməlidir” (5, 86).

Müstəqillik illərində Türkiyə türkcəsinin dilimizə təsiri termin yaradıcılığında da özünü bariz şəkildə göstərir. Milliləşmə prosesinin və onun müəyyənləşdirilməsinin də özünəməxsus xüsusiyyətləri mövcuddur. “Bu, hər şeydən öncə, dillərin müəyyən qanunauyğunluğu, imkanları çərçivəsində baş verir. Dillərin müasir inkişafının perspektivləri göstərir ki, türk dilləri içərisində milliləşmə prosesini daha canlı şəkildə nümayiş etdirən Türkiyə türkcəsidir. Milliləşmə, bu türkcədə tək sözdə deyil, əməldə də həyata keçirilir. Məsələn, *diskussiya – tartışma, disput – tartışma, diferensiasiya – ayırma, peyzaj – dolaylama, period – dönəm* və s. (9, 10).

Görkəmli dilçi alim Məhəbbət Mirzəliyevanın müstəqillik illərində dilimizə keçmiş alınma sözlər haqqında fikirləri də maraqlıdır. Alim yazır: “Türk dillərinin son on ildə müstəqil türk dövlətlərinin yaranması ilə səciyyəli xüsusiyyətləri məhz bu baxımdan böyük maraqlıdır. Müstəqillik dövrünün ilk illəri türk dillərinin inkişafında yeni bir mərhələdir. Bu mərhələdə ictimai – iqtisadi həyat, elmi-siyasi və mədəni durumla bağlı proseslərin bu və ya digər türk dillərinə təsiri danılmazdır. İstər şifahi, istərsə də yazılı nitqdə, həm bədii, həm elmi, həm də rəsmi üslubda ciddi dəyişikliklər baş vermişdir. Bu dəyişikliklər, sözsüz ki, özünü ilk növbədə dilin leksik qatında göstərir. Bu isə təbiidir.

Türk dillərinin lüğət tərkibində son dövrdə baş verən dəyişikliklər aşağıda göstərilənləri kimi qruplaşdırıla bilər:

- *Türk dillərinin fonetik, morfoloji normalarına müvafiq yeni sözlər yaranır;*
- *Dilin passiv fondunda qalmış söz və terminlər (xüsusilə arxaik və dialekt sözlər) yeni mənada dilə daxil olur;*
- *Dünyaya inteqrasiya ilə əlaqədar iqtisadiyyat, mədəniyyət, elm və siyasətlə bağlı əcnəbi söz və terminlərin müstəqillik dövründə türk dillərinə birbaşa güclü axını baş verir” (14, 293).*

Bütün bunlar onu deməyə əsas verir ki, türk dillərinin fonetik və morfoloji normalarına müvafiq yeni sözlərin yaradılması əvvəllər də mövcud olmasına baxmayaraq, müstəqillik illərində daha çox müşahidə olunmuşdur. Bu prosesin eynilə dilimizdə də getdiyini müşahidə edə bilərik. Məsələn, vaxtilə dilimizdə işlənən *çavuş, alay, gizir, nişançı, taqım, suç, ulus, yağ, yapmaq, ün, savaş, duyum* kimi qədim Azərbaycan sözlərinin müasir ədəbi dilimizdə yenidən fəallaşmasını müşahidə edirik ki, bu da dilin alınma sözlərdən xilas olması və lüğət tərkibinin zənginləşməsi yönündə atılmış müsbət addım kimi qiymətləndirilir.

Beləliklə, müasir Azərbaycan dilinə Türkiyə türkcəsinin bu qədər təsiri bir neçə mühüm səbəblə bağlıdır.

- *Azərbaycanla Türkiyə uzun müddət müxtəlif siyasi formasiyalarda yaşadıklarından bu xalqlar bir-birinə həsrət qalmış, sərhədlər açılan kimi bu qovuşma öz ilkin nəticələrini məhz dildə büruzə vermişdir.*
- *Türkiyə radio və televiziya kanallarının Azərbaycan ərazisində yayımlanması, həmçinin internet vasitəsilə Türkiyədə çıxan qəzet və jurnalların Azərbaycanda oxunması bu prosesi daha da genişləndirdi.*
- *Təhsil faktorunun da bu prosesdə böyük rolu vardır, lakin təəssüflər olsun ki, Azərbaycanda Türkiyə türkcəsinin təsiri özünü nə qədər çox büruzə versə də, Türkiyədə bu, bir o qədər azdır.*

Sonda onu da qeyd etmək ki, bir sıra dilçilər ortaq türk dili ideyasını irəli sürürlər və hesab edirlər ki, bu, elə bir dil olmalıdır ki, türk dilində danışan digər dil daşıyıcıları üçün də normal ünsiyyət vasitəsi ola bilsin. Qənaətimizcə, türk dillərinin hansı ərəb, fars mənşəli sözləri daha çox qoruyursa, digər türk dilində danışan dil daşıyıcıları həmin dili, o dildə çıxan mətbuatı daha yaxşı başa düşürlər.

ƏDƏBİYYAT

1. Abbasova B. Sözləmə hadisəsinin əsasları. Bakı: Azərənəşr, 1995, 90 s.
2. Cəfərov R. Azərbaycan dilinin terminologiyasında Qərbi Avropa alınmaları // Terminologiya məsələləri. Bakı: Elm, 1990, s. 35
3. Cəfərov S. Müasir Azərbaycan dili – leksika. II hissə. Bakı: Maarif, 1992, 192 s.
4. Dəmirçizadə Ə. Azərbaycan ədəbi dili tarixi. I hissə. Bakı: Maarif, 1979, 267 s.
5. Hacıyev K. Dilin təmizliyi uğrunda mübarizə əbədi və bəşəri problemdir // Tədqiqlər. Bakı, 2004, s. 80-88
6. Hacıyev T., Cəfərov N., Xudiyev N., Abbasova Ə. Azərbaycan dili. X-XI siniflər üçün dərslik. Bakı: Təhsil, 2004, s.123.
7. Həbibova S. Mətbuatda gedən dil prosesləri – leksika. Nam. dis. avtoreferatı. Bakı, 1993, s. 9

8. Xəlilova S. İnternasional terminlər. Bakı: Maarif, 1991, 189 s.
9. Kazımov İ. Müstəqillik şəraitində Azərbaycan dilində Avropa mənşəli terminlərin milliləşməsi (türkləşməsi) prosesi // Terminologiya məsələləri, Bakı: Elm, 2005, s. 10
10. Qasımov M. Azərbaycan dili terminologiyasının əsasları. Bakı: Elm, 1973, 186 s.
11. Qasımoğlu X. Müstəqillik illərində Azərbaycan dilində termin yaradıcılığının əsas istiqamətləri. Bakı: Elm, 2009, 125 s.
12. Məmmədov E. Azərbaycan ədəbi dilində “dirilən” arxaizmlər. // Dilçilik məsələləri. Bakı: Nurlan, 2005, № 2 (3), s. 149.
13. Məmmədov M. Müasir Azərbaycan dilində termin yaradıcılığı və terminlərin işlənməsi haqqında. // Terminologiya məsələləri. Bakı: Elm, 2003, s. 20 – 27.
14. Mirzəliyeva M. Dilin lüğət tərkibi, təşəkkül, inkişaf, təkmilləşmə (müləhizə və düşüncələr). Türk dillərinin tarixi-müqayisəli leksikologiyası məsələləri. I cild. Bakı: BSU, Kitab aləmi, 2004, s.293.
15. Mirzəyev H. Azərbaycan və türk dillərində işlənən müştərək sözlər. // Dilçilik məsələləri, Bakı: Nurlan, 2005 № 2 (3), s. 103-104.
16. Sadıqova S. Azərbaycan dili terminologiyasının nəzəri problemləri. Bakı: Elm, 2002, 378 s.
17. Yaqubova T. Azərbaycan mətbuat dilində alınmalar. Bakı: MBM, 2008, 147 s.

СЛОВА, ПЕРЕШЕДШИЕ ИЗ ТУРЕЦКОГО ЯЗЫКА В АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ

T.R.İSMAYILOVA

РЕЗЮМЕ

Обогащение лексического состава языка за счет заимствованных слов сопровождается приведением их в соответствие с нормами данного языка. Этот процесс в различных языках протекает в различных формах. В настоящее время в азербайджанском языке процесс приведения заимствований в соответствие с нормами литературного языка весьма неудовлетворителен. В статье анализируются случаи неуместного использования турецких слов в современном азербайджанском языке.

Ключевые слова: азербайджанский литературный язык, турецкий язык, заимствованные слова, газетный язык, электронная пресса

WORDS DERIVED FROM TURKISH IN THE AZERBAIJANI LANGUAGE

T.R.İSMAYILOVA

SUMMARY

Every language enriches its lexical stock through borrowings and adaptation of loan words to its norms. This process progresses in different forms in different languages. Presently, alignment of borrowings with the norms of the Azerbaijan literary language is not adequate. The paper analyzes inappropriate usage of Turkish words in the language of newspapers under the influence of the Turkish language.

Key words: Azerbaijan literary language, Turkish language, borrowed words, language of newspapers, electronic press